

Célközpontú történelemtanítás

Szabaduljunk meg a történettudomány béklyóitól!

Kis Sándor történelemtanár, fejlesztőpedagógus

Gyakorló történelemtanárként mindig azt éreztem, hogy a módszertani problémákon túl van egy alapvető, szemléletbeli kérdés, ami fájóan tisztázatlan. Amikor azt olvastam az Oktatási Hivatal által 2024-ben közreadott – a kompetenciaméréshez kapcsolódó – „TÖRTÉNELEM TARTALMI KERET” című kiadványban¹, hogy „A történelemoktatás módszereiben igazodik a történettudomány kutatói irányelveihez, attitűdjéhez...”², a megvilágosodás erejével hatott rám ennek a félmondatnak a trivialitása. Azért, mert lefegyverző őszinteséggel fogalmazza meg azt a keretrendszert, ami olyan korlátok közé szorít bennünket, amelyek alapvetően határozzák meg a mindennapjainkat és befolyásolják a tanítás hatékonyságát (immár negatívan). Persze ez nem véletlen, hiszen évszázados beidegződésről van szó.

Történész - történelemtanár

Dékány István az 1936-ban kiadott „A történelmi kultúra útja” című, a középiskolai történelemtanításról írt könyvében még csak különbséget sem tesz történész és történelemtanár között: „A múlt a könyvekben, az írott források holt betűiben van meg előtte, olykor képekben, olykor tárgymaradványokban, emlékekben. Az igazi történész – a tanár is – mindezekből életet varázsol elő, azaz megalkotja az elmúlt élet szemléletes, eleven képét.”³ Ez a szemlélet megmarad a II. világháború után is. Unger Mátyás, mikor 1962-ben beszámolt a Magyar Történelmi Társulat tanári tagozatának munkatervéről⁴, így fogalmaz: „...a történelemtanárok képezik a történészek legszélesebb, legszámasabb rétegét ...” Napjainkban pedig, ha például megvizsgáljuk az ELTE vagy a Pázmány Péter Katolikus Egyetem osztatlan történelemtanár képzésének mintatanterveit⁵, és összevetjük ezekben a történelem tanításához kapcsolódó stúdiumok és a történettudományhoz kapcsolódók arányát, azt tapasztaljuk, hogy az előbbieké aránya jóval kisebb az utóbbiakhoz képest. Azaz az említett egyetemeken olyan történelemtanárokat képeznek, akik a szaktudományos képzés mellett alig tanulnak valamit a történelem tanításáról. A jelenleg tanító kollégák képzése (az enyém is) nagyon hasonló volt. Persze mondhatjuk, hogy a „történelem „keletkezési” folyamatának a diákok szemszögéből” a történelemtanár az utolsó láncszem⁶, így történésznek tekinthető, de olyan nagy különbség van egy modern értelemben vett történész (kutató) és egy történelemtanár tevékenysége között, hogy ez nem több, mint játék a szavakkal. Emberileg érthető, hiszen szívesebben gondolunk magunkra (a magas presztízs miatt) tudós – tanárként, de ez eltereli a figyelmet hivatásunk pedagógiai és pszichológiai vonatkozásairól, és önként szűk keretek közé szorítjuk magunkat.

Alkalmazott történelemtudomány?

Még a magyar történelemdidaktika kiemelkedő alakja, Szabolcs Ottó is – Unger Mátyás nyomán - a '60-as években azt írta, hogy a történelemoktatás „alkalmazott történelemtudomány”.⁷ Ez a szemlélet egyfajta hierarchikus viszonyt feltételez a történettudomány és a történelemtanítás között, ami azért problémás szemlélet és gyakorlat, mert egész mások a céljai „a tudománynak” és mások „a tanításnak”, így ha rákényszerítjük a tudományos kereteket a tanulás folyamatára, akkor egyértelműen nehezebbé válik a célok

¹ https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/meresek/digitalis_orszmer/Tortenelem_Tartalmi_keret_2024.pdf

² im. 6.p.

³ im. 20.p

⁴ Unger Mátyás: A Magyar Történelmi Társulat tanári tagozatának munkatervéről in: Történelemtanítás 1962 (VII.) 4. sz. 27. p.

⁵ https://tkk.elte.hu/dstore/document/12707/24_Tortenelemtanar_OTAK_20240419.pdf és

<https://ppke.hu/mintatantervek/bonp-xto-2025>

⁶ Gyertyánfy András: A történelemtanár metaforái c. cikkében történésznek tekinti a történelemtanárt, de olyan mértékben kiterjeszti a „történész” fogalmát, ami már értelmetlenné teszi magának a fogalomnak a használatát.

<https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2019/12/gyertyanfy-andras-a-tortenelemtanar-metaforai-10-03-05/>

⁷ Szabolcs Ottó: A középiskolai történelemtanítás reformjáról in: Történelemtanítás 1962 (VII.) 5. sz. 8. p.

megvalósítása. Ezt a problémát látom meghúzódní a forrásközpontú történelemtanítás gyakorlata mögött⁸, amiről később még lesz szó.

Berend T. Iván az integrált történelemtanítás koncepciójával⁹ tovább fokozza a tudományközpontú gondolkodást és már nem csak a történettudomány, hanem a hozzá kapcsolódó társadalomtudományok megjelenítését tartja szükségesnek a történelem tantárgyban. A koncepció mögött az a folyamat húzódik meg, hogy a történettudomány és a kapcsolódó társadalomtudományok olyan fejlettséget és sokrétűséget értek el, amit már tantárgyak szintjén nem lehetett megjeleníteni az iskolai oktatásban, ezért javasolta, hogy ezt a történelem, mint integrált tantárgy keretei között valósítsák meg. Véleményem szerint a tudományos szemlélet dominanciájának megszüntetése nélkül ezt, hatékonyan sem akkor, sem napjainkban nem lehetett – lehet megvalósítani.

Vas Károly a '70-es években kiadott módszertani könyvében kiemeli, hogy „a történelemtanítás a tudomány kialakulását és fejlődését követi, és a történettudomány adott korabeli társadalmi funkcióját végzi az iskolai nevelés területén.”¹⁰

Persze a téma története nem ennyire egysíkú. A '70-es évek tantervi munkálatai során Szebenyi Péter¹¹ az újabb és differenciáltabb módszerek bevezetésével, bár konkrétan nem mondja ki, de kitekint a tudomány dominálta szemléletmódból. Veress Judit ennél is tovább ment, az ideológiai nevelés hatékonyságát előtérbe helyezve, kijelentette, hogy „A történelemtanítás metodikája viszonylag önálló tudomány, amelyet célja, funkciója elsősorban a pedagógiához kapcsol.”¹²

A már említett Szabolcs Ottó, amikor 2005 – ben összegezte a történelem tanításáról a gondolatait, arról írt, hogy a történelem „nyersanyag”¹³, amit valami módon az oktatás felhasznál. Ez a mód pedig a tudomány – pszichológia – pedagógia hármásával írható le, ahol a történettudomány felel a tartalomért, a pszichológia az életkori sajátosságok figyelembevételéért és a pedagógia pedig azért, hogy hogyan formálható a tudomány tananyagga.¹⁴ Ugyanebben a tanulmánykötetben kijelenti, hogy „a történelemtanítás nem más, mint készségfejlesztés, a társadalmi megértéshez szükséges képességek kialakítása”¹⁵, amelyek az előbbi mondatokkal együtt már kifejezetten előremutató gondolatok.

Azonban az alapvető szemlélet nem változott. A 2002-ben megjelent tantárgy – pedagógiai összefoglaló, tudomány és tantárgy viszonyáról írva arról értekezik, hogy az iskolai történelmi megismerés során az egyik hagyományos cél, hogy a történelemtanár a tudomány alapjait sajátíttassa el.¹⁶

Napjaink történelemdidaktikai munkáiban

Vajda Barnabás Szlovákiában megjelent „Bevezetés a történelemdidaktikába és a történelemmetodikába” című munkájában külön fejezetet szentelt a történettudomány és a történelemoktatás kapcsolatának. Ebben leírja, hogy az iskolai történelemtanítás a történettudomány korszerű ismereteinek pedagógiailag céltudatos módon való feldolgozása és közvetítése, tömören: „az iskolai történelemtanítás a legnemesebb történettudomány didaktikailag

céltudatosan feldolgozott változata”.¹⁷ Ezzel alapvetően egyetértek, de amikor a szerző kifejti, történettudományos fókuszot használ, ami teljesen háttérbe szorítja a pedagógiát.

Kaposi József „A változó történelemtanítás – trendek, távlatok”¹⁸ című tanulmányában a hazai és nemzetközi szakirodalom alapján felvázolja a történelemdidaktika jelenlegi fő trendjeit. Ezeknek a szemléletét a „történelmi műveltség”¹⁹ fogalma mutatja meg a legjobban, melynek legfontosabb elemei: a narratív megismerés, a kollektív identitásképzés, a történészi látásmód megismerése, analógiák, mintázatok

⁸ Nemzetközi kutatások is rámutattak arra, hogy a történészi forráshasználat diákokkal való imitálása súlyos nehézségekbe ütközik (Wineburg, 2001). A diákok gondolkodása alapvetően eltér a történészekétől, így ha a tanítás célját egyszerűen a történész-szerű elemzésben jelöljük meg, az könnyen formális gyakorlattá válik.

⁹ Berend T. Iván: A történelem mint tudományos diszciplína – és mint iskolai stúdium

¹⁰ Vas Károly: A történelemtanítás módszertana 10. p.

¹¹ Szebenyi Péter: Történelemtanításunk a korszerűsítés útján

¹² Veress Judit: A történelemtanítás módszertanának pedagógiai alapjai 25. p.

¹³ Szabolcs Ottó: Íróasztal és katedra 33. p.

¹⁴ Szabolcs Ottó: Íróasztal és katedra 38. p.

¹⁵ Szabolcs Ottó: Íróasztal és katedra 43. p.

¹⁶ Katona – Sallai: A történelem tanítása 29. p

¹⁷ Vajda Barnabás: Vajda Barnabás: Bevezetés a történelemdidaktikába és a történelemmetodikába 21. p.

¹⁸ In: Kaposi J.: Közelítések a történelemtanítás elméletéhez és gyakorlatához 7 – 40. p.

¹⁹ im. 37.p. „historical literacy”

felismerése, „adaptív” történelmi gondolkodás elsajátítása. Itt is a történettudományos szemlélet dominál, a pszichológiai szempontok csak nagyon áttételesen, a pedagógiai is csak a megvalósítás szintjén jelenik meg. Kojanitz László központi gondolata, „hogya történelemtanításnak és -tanulásnak az elsődleges és másodlagos források lehető legszélesebb körére kell támaszkodnia és felkészítenie”²⁰, ami mögött a történettudományos gondolkodás húzódik meg. Persze ezt elfedi a tanulói aktivitásra építő oktatás korszerű gondolata, azonban pontosan a történettudományos fókusz az, ami megakadályozza, hogy valójában eredményes legyen a gyakorlatban is ez az irány.

Érettségi

A jelenlegi központi szabályozás elemei közül a történelem érettségi mutatja meg leginkább, hogy a történettudományos szemlélet mennyire túlteng a tanítás – tanulás folyamatában. Történelemtanároknak nem kell hosszasan ecsetelni, hogy az érettségi minden egyes feladata valamilyen forráshoz kapcsolódik, ami persze logikusan következik az előzőekben leírtakból. De ezzel tényleg elérjük a célunkat? Ha formálisan, esetleg algoritmizálva megtanítjuk a diákjainknak a „forrásos” feladatokat megoldani, attól még nem alakították ki magukban a történelmi gondolkodás képességét. Véleményem (és a megfogalmazott célok) szerint az érettséginek többnek kellene lennie, mint szövegértési feladatok gyűjteményének. A források ilyen mértékű erőltetésével pont az ellenkezőjét érjük el annak, amit célul tűztünk ki magunk elé. Természetesen nem azt akarom ezzel mondani, hogy a forrásokat száműzzük az oktatásból, hanem azt, hogy ezeket a céljainknak megfelelően használjuk, és ne azért, mert a tudományos szemlélet ezt megköveteli. Tapasztalataim szerint kevés olyan eredeti forrás van, ami tényleg használható az oktatás során. A legtöbb esetben forrás-átiratok vagy összefoglalók sokkal célszerűbbek lennének, de ezek nem felelnek meg a tudományos szemléletmódnak.

Kapuőr szerep

A tudományos szemléletnek van azonban egy nagyon fontos és alapvetően pozitív szerepe, mégpedig az, hogy nem engedi a szélsőségek megjelenését az iskolai történelemórákon. Legyen szó akár szélsőséges ideológiákról, akár áltudományos tévképzetekről. Kellő odafigyeléssel ezt a pozitívumot egy más szemléletű oktatásban is meg lehetne tartani, hiszen a tartalmat továbbra is a tudomány állítaná elő.

De mi ezzel a probléma?

A történettudományos szemléletmód egy olyan szűk keretrendszer alakít ki, amelyhez hozzáigazítjuk a módszereinket és eszközeinket, háttérbe szorítva a pedagógiai és pszichológiai szempontokat. Céljaink viszont alapvetően pedagógiai jellegűek²¹, tevékenységünk központjában pedig a diákok állnak, akikkel való foglalkozás során figyelembe kell vennünk a modern pszichológia eredményeit²². Alapvető fontosságúnak tartom, hogy figyelembe vegyük, hogy hogyan épül fel a tanulóban a tudás. Ez életkorfüggő, és nem lineáris. Például ez önmagában szükségessé teszi, hogy a terminus technikusok használatát alaposan átgondoljuk.

Összegzés – javaslat

A történelemtanítás Magyarországon hagyományosan tudományközpontú és ezen a modern történelemdidaktika alkalmazása sem változtatott, azonban céljaink inkább pedagógiai jellegűek, ami jelentős disszonanciát okoz a gyakorlatban. Egyszerű történelemtanárként nem szívesen jelenteném ki, hogy mi a megoldás, de azt mindenképpen javasolnám, hogy gondoljuk át a történettudomány és a történelemtanítás viszonyát. Véleményem szerint Szabolcs Ottó gondolatából érdemes kiindulni, amely szerint a történettudomány produktumai a tanítás nyersanyagai, és hogy hogyan használjuk fel ezeket, azt a céljaink határozzák meg a modern pedagógia és pszichológia elvei alapján. Azaz amit javaslok az egy célközpontú történelemtanítás.

²⁰ Kojanitz László: A történelmi gondolkodás fejlesztése 9. p.

²¹ A nemzetközi történelemdidaktika is hangsúlyozza, hogy a történelemórák célja nem pusztán tudományos ismeretek átadása, hanem a történelmi gondolkodási kompetenciák fejlesztése (Seixas - Morton, 2013; van Drie - van Boxtel, 2008).

²² A kognitív és a konstruktivista pszichológia alapvetően változtatta meg a felfogásunkat a tanulás folyamatáról.

De mi a cél?

Knausz Imre „A múlt kútjának tükre”²³ című munkájában részletesen elemzi a történelemtanítás lehetséges céljait. Négy alapvető szempontot különít el, amelyek a tanítás tartalmát és módszereit is meghatározzák. Egyrészt a múlt feldolgozása a nemzeti identitás erősítésének eszköze, hiszen a kollektív emlékezet közvetítése hozzájárul a közösségi összetartozás érzéséhez. Másrészt a történelmi tanulás segíti a jelen problémáinak megértését, mivel a társadalmi folyamatokat történeti előzményeikben képes láttatni. Harmadik célként Knausz hangsúlyozza a kulturális sokféleség bemutatását, amely nem pusztán a tolerancia, hanem a másság tényleges megértését szolgálja. Végül kiemeli a történelmi gondolkodás fejlesztését, vagyis azt, hogy a tanulók elsajátítsák a narratív szerkesztés, a multiperspektivitás és a forráskritika képességét. E célok együtt adják meg a történelemtanítás pedagógiai értelmét, és mutatják, hogy a tantárgy nem egyszerűen tudásközvetítés, hanem identitás- és gondolkodásformáló folyamat is. Véleményem szerint ez egy jó és általános kiindulópont de, ahogy Ollé János is egy előadásában megjegyezte²⁴, „a pedagógia az egyediség művészete”, azaz minden tanár a saját és diákjai helyzetéből kiindulva kell meghatározni a célokat és a hozzá kapcsolódó módszereket. A saját tanítási gyakorlatomban a fő cél a sikeres érettségi vizsga letétele. Elméleti szempontból ez alig értelmezhető, hiszen a vizsga egy értékelési eszköz, azonban a tanulók karrierútja szempontjából (munkavállalás, továbbtanulás) alapvető fontosságú, ami háttérbe szorít minden más megfontolást, így a módszereim nagy részét is ehhez igazítom, de ezt nem tartom ideális helyzetnek, hiszen így egy formalizált, felszínes tudás épül fel a tanulóknál. Általánosabb cél nálam, hogy a tanulóim megértsék a jelen világukat a történelem megismerésén keresztül.²⁵ Ez viszont teljesen más logikát igényel, mint a jelenlegi történelemtanítási kánon logikája, így ez csak esetlegesen jelenhet meg a gyakorlatomban. A Knausz által is kiemelt „történelmi gondolkodás kialakítása” nálam is fontos cél. Én ezt úgy képzelem el, hogy a történelemórán elsajátított gondolkodási formák beépülnek a tanuló gondolkodási repertoárjába, ami által hatékonyabban és kreatívabban tud gondolkodni, mint ezek nélkül. De a tudományos szemlélet erőltetésével az említett gondolkodási formák töredezettek, felszínesek lesznek, amit a legtöbb tanuló nem tud beépíteni a saját gondolkodásába. Ezért (is) javaslom azt, hogy a történelemtanításunk szemléletében szorítsuk háttérbe a szaktudományos gondolkodást és a célokból induljunk ki.

Felhasznált Irodalom

Berend T. Iván: A történelem mint tudományos diszciplína – és mint iskolai stúdium (részletek)
in: Szabolcs Ottó – Katona András: Történelem – tantárgy-pedagógiai olvasókönyv 527-534. p.
Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2006

Dékány István: A TÖRTÉNELMI KULTÚRA ÚTJA - KÖZÉPISKOLAI TÖRTÉNELEMTANÍTÁS
ORSZ. KÖZÉPISKOLAI TANÁREGYESÜLET, BUDAPEST, 1936

Kaposi József: Közelítések a történelemtanítás elméletéhez és gyakorlatához
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest 2020

Katona András – Sallai József: A történelem tanítása (Tantárgy-pedagógiai összefoglaló)
Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2002

Knausz Imre: A múlt kútjának tükre
Miskolci Egyetem, Miskolc 2015
<https://mek.oszk.hu/15500/15519/>

Kojanitz László: A történelmi gondolkodás fejlesztése
Belvedere Meridionale, Szeged 2021

Ollé János: Pedagógiai alapelvek érvényesülése az iskolai gyakorlatban (előadás)
<https://www.youtube.com/watch?v=jLA7dpmDpLY>

²³ <https://mek.oszk.hu/15500/15519/>

²⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=jLA7dpmDpLY>

²⁵ Ez nem „prezentizmus”, inkább azzal ellentétes gondolkodási folyamat.

Seixas, Peter - Morton, Tom: The Big Six Historical Thinking Concepts.
Nelson Education, Toronto 2013

Szabolcs Ottó: A középiskolai történelemtanítás reformjáról
in: Történelemtanítás – A Művelődésügyi Minisztérium módszertani folyóirata 1962 (VII.) 5. sz. 6-12. p.

Szabolcs Ottó: Íróasztal és katedra
Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozat és ELTE BTK, Budapest 2005

Szebenyi Péter: Történelemtanításunk a korszerűsítés útján
Tankönyvkiadó, Budapest 1978

Történelem tartalmi keret
Oktatási Hivatal

https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/meresek/digitalis_orszmer/Tortenelem_Tartalmi_keret_2024.pdf

Vajda Barnabás: Bevezetés a történelemdidaktikába és a történelemmetodikába (2. átdolgozott kiadás)
Selye János Egyetem, Komárom, 2018

van Drie, J. - van Boxtel, C.: Historical reasoning: Towards a framework for analyzing students' reasoning about the past.
Educational Psychology Review, 2008 20(2), 87–110.

Vas Károly: A történelemtanítás módszertana
Tankönyvkiadó, Budapest 1976

Veress Judit: A történelemtanítás módszertanának pedagógiai alapjai
Tankönyvkiadó, Budapest 1968

Wineburg, Sam: Historical Thinking and Other Unnatural Acts
Temple University Press, Philadelphia 2001